

opmærksomme på, at vi også inden for vort eget fag har demarkationslinier. Politiske historikere har ofte et distant forhold til landbrugs-historie, og økonomiske historikere inddrager ikke tids- og mentalitets-historien så meget, som man kunne ønske det. Derfor er det et positivt træk ved afhandlingen – og noget som givet vil inspirere andre – at den viser så stærk en vilje til at søge sammenhænge i det samtidige.

Endelig vil jeg fremhæve det engagement, som lyser ud af bogen. Det gælder også det rent sproglige, hvor poesien og landskabsbilledet ikke bliver glemt. Gang på gang glæder man sig under læsningen over prægnante formuleringer, rammende karakteristikker, og synsindtryk fremkaldt af teksten. Lad mig som eksempler nævne billederne af den endeløse grøftegravning, af det umenneskelige slid med at sprede mergel på de sure jyske jorder, og af kløveren og sangfuglene i landskabet.

Sine steder – og flere end jeg har anført – kan engagementet bringe forfatteren i konflikt med fagligheden. Vi har som bekendt den deduktive metode, og vi har den induktive. Men i bogens tekst og noter tegner der sig undertiden konturerne af en tredje metode: den seduktive.

Det vil de følgende opponenter muligt komme ind på. Jeg vil afslutte min opposition med at sige, at bogen var ventet med interesse; og at det er en bog, som forskningen vil være nødt til at forholde sig til.

Ole Feldbæk

POUL REINHARDT KRUSE: Lægemedelpriserne i Danmark indtil 1645. En undersøgelse af lovgivningen for fastsættelse af forbrugerpriserne på lægemidler. Lægemedelforeningens forlag. København 1991. 314 s., ill. (Også som hefte XXVII i Dansk Farmacihistorisk Selskabs skriftrække Therica – Samlinger til farmaciens og medicinens historie).

Den foreliggende afhandling repræsenterer et tilløb til en generel skildring af apotekernes ældste historie.¹ Der er tale om en undersøgelse, der går ind i en lang tradition, men vi kan naturligvis spørge: Hvilken funktion kan en sådan afhandling have i dag?

Det falder lige for. Apotekererhvervet har utvivlsomt brug for nytænkning og historisk besindelse. I aviserne beskyldes erhvervet for at hvile på et »middelalderligt monopol«. Kritikken af prisfastsættelsen på medicin-

¹ Den følgende omtale repræsenterer en omarbejdet og kortere version af 1. officielle opposition ved afhandlingens forsvar på Den farmaceutiske Højskole 22. november 1991.

priser og monopolet fremkommer nu så massiv, som vel aldrig før, og de dyre danske apotekere må nødvendigvis besinde sig på deres historiske udvikling i mødet med et nyt europæisk marked. Man må altså indrømme, at »Lægemedelpriserne i Danmark indtil 1645« har relevans for os i dag. Den har en plads i en standende diskussion. Poul Kruse begrundet også tydeligt sit emnevalg i en nutidig problemstilling: En undren over, at forbrugerprisen på lægemiddelpriser konstant har været underkastet statslig lovgivning siden 1549.

Denne nutidsrelevans skal på den anden side ikke få nogen til at tro, at afhandlingen er en døgnflue. Værket er præget af grundighed, soliditet og nøjagtighed. Der er tale om en sammenfatning af udviklingen over en lang periode, der uden tvivl vil blive et standardværk inden for apotekerhistorien.

Afhandlingen

Afhandlingen er primært disponeret kronologisk i tre perioder. En første række de kun 20 år fra 1549 til 1569, som ifølge forfatteren er karakteriseret ved, at en egentlig lægemiddelprispolitik sætter sig igennem. Det næste tidsrum dækker 50 år fra 1569 til 1619, hvor lovgivningen videreføres og udbygges. Sidst falder afsnittet om de 26 år, som indrammes af de to apotekertakster fra 1619 og 1645, der er de tidligste detaljerede prislove for apotekere, og hvoraf den sidste repræsenterer et landsdækkende forsøg på at fastlægge medicinpriserne. Et afsluttende kapitel, der trækker linjen op til 1672-medicintaksten, kan bedst karakteriseres som et udblik.

Jeg skal nu vende mig til en række punkter i afhandlingen.

Kilderne

Kruse bygger i høj grad sin afhandling på normative kilder. Hans konsekvente gennemgang af prislovgivningen er yderst værdifuld. Ganske enkelte steder kunne man ønske at få forklaret kildernes sammenhænge lidt tydeligere. Det hører dog til de absolutte sjældenheder, at afhandlingen ikke beskriver alle en sags momenter og har alle kilder med. Udover kilder fra statsadministrationen inddrager forfatteren et stort antal samtidige beretninger og breve, og man kan bestemt ikke beskyldes afhandlingen for i sit kildevalg kun at bevæge sig inden for Kancelliets akter. Alligevel er der ikke tvivl om, at det havde været en fordel, hvis afhandlingen i højere grad havde inddraget faktiske og deskriptive kilder som regnskabsmateriale og recepter.

Desværre er der øjensynligt ikke bevaret egentlige apotekerregnskabsbøger og samlede regnskaber, men en vej fremad havde været at udnytte de apotekerregninger, som er overleveret i statsmagtens arkiver. Gennem analysen af regninger af den slags kunne Kruse have fået ny erkendelse af forholdet mellem takst og virkelighed. Han havde kunnet stille spørgsmål som: Har taksternes priser noget med virkeligheden at gøre? Var der forskellige prislejer i forskellige dele af landet og over tid?

Dette leder os til spørgsmålet om, hvordan kilderne er brugt i fremstillingen. Kruse har en fin beherskelse af selve den tekstmæssige side af 15-1600-tallets kilder. Hans læsninger og udskrifter er upåklagelige. Finder han ikke en prisbestemmelse i en indførsel i en brevbog, bestiller han på arkivet omhyggeligt konceptet frem og kigger efter, om der skulle være sket fejl ved indføringen. Imidlertid er der et forhold, som har undret mig.

De mange dokumenter, der aftrykkes eller refereres, har som kildeangivelse blot de utrykte arkivalier i arkiverne. Ofte henviser Kruse direkte til Kancelliets originale brevbøger. Her kommer så det ejendommelige, at der intetsteds refereres til den trykte udgave af brevbøgerne, skønt den utvivlsomt har været indgangen til originalkilderne. Mærkeligt nok mangler udgaven af Kancelliets brevbøger også i litteraturlisten, på trods af at den er medtaget i forfatterens tidligere publicerede udmærkede undersøgelse af medicinforsyningen på Kongsberg sølvværk.²

Den manglende henvisning til søgemidler og tidligere publicerede kildeudgaver gælder også andre kilder. De middelalderbreve, som citeres side 31, er, som forfatteren ved, men ikke skriver, publiceret i Københavns Diplomatarium. Den apotekerbevilling fra 1514, som side 35-36 gengives efter originalen i brevbogen, er allerede tidligere udgivet. Det er næppe forfatteren ubekendt, at den er gengivet hos P. F. Suhm: Samlinger til den Danske Historie, II, 1. København 1781 (side 116). Han ved også, at Rørdam igen publicerede den med små tillem্পninger til nutidsdansk i 1899 i sin afhandling om Danmarks ældste apotekervæsen, og at E. Gotfredsen i sin artikel om apoteker i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder (bd. 1, sp. 180) ligeledes gengav den. Det kunne han imidlertid godt have fortalt læseren.

Det samme gælder den apotekerbevilling af 1549, der gengives side 52/54. Den er allerede udgivet af Rørdam i hans Monumenta Historiæ Danicæ, København 1873, side 674-6 og har kun små afvigelser fra den her aftrykte tekst.

² Poul Reinhardt Kruse: Lægemedelforsyningens finansiering ved Kongsberg Sølvværk før 1805. En historisk-socialfarmaceutisk undersøgelse. Bibliotek for læger. Årgang 171, hæfte 1. København 1979.

Befolkningen

Afhandlingen er sikkert disponeret og styret af spørgsmål, der danner en fast ramme. Det er et klart defineret, men også ganske nyt begrebsapparat, som Kruse anvender. Det hentes fra »Betænkning om Lægemiddeldistribution i Danmark 1974«, der definerer de mål, som man fra politisk side kan forfølge inden for lægemiddelforsyningen.

1974-betænkningen fastsætter, at man i forbindelse med lægemiddelpolitikken må klargøre 1) befolkningens adgang til lægemidler, 2) lægemidlernes kvalitet, 3) sikkerheden ved deres udlevering, 4) fastsættelse og betaling af forbrugerprisen og 5) sikkerheden ved deres anvendelse. Nu rejser problemet sig imidlertid, om dette er det rette begrebsapparat at bruge over for 15-1600-tallets apotekere. Det er ihvertfald en svaghed, at modellen uspecificeret taler om »befolkning«. Jeg skal søge at dokumentere det problematiske i dette.

Gennem hele fremstillingen sættes lægemiddelpolitikken på udmærket vis ind i en bredere ramme. Derfor behandler forfatteren bl.a. regeringens almindelige prispolitik i tiden 1549 til 1569. Målet er at dokumentere, at de tiltag på lægemiddelområdet, som analyseres, var et led i en generel politik til fordel for befolkningen.

Kruse opregner en række prisfastsættende initiativer i perioden, nemlig recesserne fra 1537, 1540 og 1551-58. Han mener, at alle disse prisfikseringer skulle sikre *rimelige priser*. Ud fra recessen 1537 sluttes det videre, at regeringen tilsigtede »*stabile priser* på dagligvarer i perioder af et år«, mens de følgende recesser derimod ikke tilstræbte stabilitet.

Kravet om stabilitet kan da også læses ud af 1537-recessen, hvis man tager den ganske bogstaveligt. Spørgsmålet er så, om dette virkelig var dens mål. De senere recesser knyttede prisen på de basale fødevarer til markedspriserne. Ifølge såvel 1540-recessen som 1557-recessen måtte brødpriser følge kornpriserne gennem regulering af brødets størrelse, og ølpriserne skulle også følge kornprisen. På denne baggrund vil jeg mene, at den kortfattede tekst i 1537-recesen, hvor ingen varer er specificeret, er et utilstrækkeligt grundlag for den fremlagte opfattelse af, at regeringen skulle have drømt om stabile priser på brød og øl.

Der kan altså sættes spørgsmålstejn ved den side af konklusionen på side 30, der siger, at regeringen sigtede mod at sikre befolkningen *stabile* priser på varer i perioder. Men hvad med den anden og vigtigere del af konklusionen: At regeringen søgte at sikre befolkningen *rimelige* varepriser?

I recessen af 1540 erkendtes det, at møntdevalueringen var skyld i dyrtiden, og møntvæsenets reformering blev proklameret. Herefter an-

sattes prisen på en række varer og tjenesteydelser. Kruse forklarer nu recessen ved, at regeringen ønskede at bringe dyrtiden til ophør og at sikre befolkningen rimelige og stabile varepriser. I det første kan jeg uden videre være enig: Naturligvis ville regeringen stoppe dyrtiden. Derimod ikke i det andet: Det fremgår utvetydigt af recessen, at dens mål var at sætte gang i handelen mellem land og by. Med recessens egne ord var formålet at gøre bønderne *»willigere till igenn att vdtføre till kiøbstederne«*. Det var følgelig ikke befolkningens tarv, men handelens, der interesserede recesforfatterne, og det var blot en følge af deres interesse for handelen, at rimelige priser blev forordnet. Jeg vil her pege på både Erik Arups tolkning af recessen som en åben udfordring fra »herremandsregeringen« til byerhvervene og møntforskeren J. Wilckes nærmere redegørelse for de prisnedsættelser, som recessen tvang købmændene til.

1537-recessen udtaler opræcist, at prisen skal være, så almuen finder den *»lideligt og drageligt«*. 1551-recessen lægger vægt på, at bonde og adel skal finde de varer, de behøver, i byerne til *»skielligt werd«*. Begge forordninger kan da tolkes på linje med 1540-recessen som foranstaltninger til at sikre samhandelen mellem land og by. Formentlig er den københavnske reces af 1557 da den første, der virkelig indeholder et humant/socialt aspekt på prislovgivningens område, ved f.eks. at bestemme, at der skal slagtes i byerne, så hver mand *»saa well thend fattige som thend riige«* kan få fersk kød hele året. To breve til enkelte byer fra Frederik II's tid, som Kruse også anfører, er derimod blot led i den almindelige sikring af et prisleje, der fremmede samhandelen mellem land og by. Begge byer forpligtes til at sælge varer til bønder til »rimelig pris«. Der er her tale om uddrag af breve, der indskærper, at handelen skal koncentrereres til byerne og ikke ske på landet. Dette er en linje i kongelig politik, der rækker tilbage til 1300-tallets slutning, og som sigtede mod at fremme udvekslingen mellem land og by og dermed kongemagtens fortjeneste. Bestemmelsen om den »rimelige pris« skal altså blot sikre, at borgerne ikke udnyttede deres handelsmonopol til skade for handelen. Derfor mener jeg, at afhandlingen er for unuanceret, når den konkluderer, at prislovgivningen op til 1569 sigtede mod at give befolkningen rimelige priser. Det forblev givetvis noget absolut sekundært.

Men lad os vende os til apotekerne og i første omgang se på deres varer. Apotekerne solgte bestemt mange gode ting til befolkningens bedste. De beskæftigede sig dog på ingen måde kun med de varer, der som det hedder i en bevilling: *»eneste præpareres og henhører in usum Medicum«*. F.eks. solgte man gerne vin. Ofte citeret er således en historie om Hertug Hans' besøg på Haderslev apotek engang i 1570'erne, hvor han sammen med sit følge drak hele eftermiddagen. Mange glas skylledes

ned. Først da hertugen fik regningen, gik det op for ham, hvor meget der var drukket. Regningen var nemlig på den formidable sum af 4 rigsdaler, og hertugen udbød med forbavselse: »*Dat nen ik ok schlampampen*« – »Se, det kalder jeg at solde«.

Vinsalget var gerne en vigtig del af apotekernes bevilling. I bevillingen for apoteker Johan Hermann i Viborg fra 1587 bestemtes det typisk nok, at han »må holde en offentlig vinkælder og uhindret sælge og udtappe vin«. Apotekerne kunne ved siden af de ædle druer sælge mange andre fine ting. Blandt deres vigtigere varer var eksempelvis sukker, kanarie-sukker (hvidt sukker fra de kanariske øer), marcipan, ingefær, peber, konfekt, pommerans, alle slags krydderier o.s.v. Det er sikkert ganske karakteristisk, at det ældst kendte danske apotekersalg netop er et salg af søde sager. I 1487 købte kong Hans ifølge et hofregnskab 6 pund konfekt for 6 mark »aff apotekeren«. I 1500-1600 tallet er der utallige eksempler på sådanne leverancer, f.eks. ser man i 1560 en apoteker sende sukkerkonfekt til kongens banketter.

Apotekerne forhandlede altså i stor stil luksusvarer, og disse var i meget høj grad importeret sydfra. Kruse angiver rundt om i afhandlingen, hvordan varerne kunne komme til Danmark. I 1557 købte hofapoteker Willom Unno krydderier og andre urter for 800 daler i Antwerpen og Amsterdam. I 1560 modtog Unno samme slags varer for hele 1800 daler fra en borger i Amsterdam. 1569 blev der klaget over, at samme apoteker solgte sine krydderier og urter tre gange så dyrt, som de kunne erhverves i Nederlandene. Til de nederlandske leverandører sluttede sig fra ihvertfald begyndelsen af det 17. århundrede også byerne Hamburg og Lübeck. Varerne blev normalt, som det nævnes i en forordning fra 1639, fragtet med skib fra Holland og Lübeck for først her at blive indskibet. Det er som led i dette varedistributionssystem, at vi skal forstå en bestemmelse i en apotekerbestilling fra Haderslev fra 1557. I bestillingen hører vi, at apotekeren i Haderslev toldfrit kunne indføre varer fra Ribe. Ribe var netop hovedudfaldsporten mod Nederlandene, og vi må tro, at privilegiet har været en væsentlig fordel i forsyningen af varer.

Usikkerheden og spændingen om de fremmede varer nede i de nederlandske havne belyses udmærket ved et brev fra 1638 fra en dansk læge i Amsterdam, som Kruse citerer. Lægen beskriver, hvordan prisen på medikamenter i Amsterdam ændres hver måned, alt efter ankomsten af skibe fra Ostindien, Vestindien, Nordafrika og andre fremmede steder. Somme tider er der mangel på lægemidler og somme tider overflod.

Som vi ser, var apotekerne altså mellemmand i formidlingen af en varestrom. Det blev bl.a. dem, der kunne drage fordel af, at luksuskonsumtionen steg voldsomt i Nordeuropa i det 16. århundrede, og at et

stort antal af Østens og Middelhavets varer nu blev tilgængelige ved transporter til Antwerpen via Lissabon og senere via Amsterdam.

Det var imidlertid ikke kun eksotiske varer, som apotekerne profiterede af. De fik gavn af hele den generelle ændring af forbrugsvaner og regionale europæiske handelsmønstre, som skete i disse år. Her kan jeg blot minde om netop den stærkt forøgede vindriking på øllets bekostning.

Forhandlingen af de nye fremmede nydelsesmidler delte apotekerne med købmænd, materialister, urtekræmmere, idet de normalt kun kunne stræbe mod at opnå monopol på lægemiddelområdet. Alene i 5 provinser fik apotekerne i 1600-tallet monopol også på forhandlingen af urtekram. Men forhandlingen af nydelsesmidler var gennemgående af stor betydning. Kruse anfører Bartholins ord fra 1666 om, hvordan de fleste apotekere i provinsen kun overlevede ved at sælge krydderier, vin, akvavit, snustobak og ved at drive anden bynæring eller landbrug.

Forfatteren mener, at regeringen ville tilgodese befolkningens forsyning med lægemidler. Det ville den vel også i stigende grad. Men ville den ikke også sikre forsyningen af vin, sukker, konfekt – nydelsesmidler af enhver art? Var kongemagtens interesser i de rimelige priser til tider, i lige så høj grad som den billige medicin til folket, leveringen af gode og billige nydelsesmidler? Og var aftagerne af sådanne varer ikke længe en meget begrænset del af befolkningen?

Disse spørgsmål må da føre os til det egentlige problem i afhandlingen: den manglende definition af apotekervarernes forbrugere.

I tiden fra 1400-tallets midte til omkring 1700 skete der en gradvis vækst i apotekervarernes kundekreds, som måtte få grundlæggende betydning for lægemiddelforsyningen og lovgivningens indhold. Det fremgår alene af antallet af byer med privilegerede apoteker: 1465-1549 var der ifølge forfatterens undersøgelser kun et privilegeret apotek. I tiden 1549-1577 fandt man to; 1577-1619 ialt syv og 1620-45 tretten stk. I tiden 1454 til 1577 var det kun byerne København og Odense, der nød godt af at have apoteker. Først efter 1577 nærmede man sig en dækningsgrad, hvor et større udsnit af Danmarks befolkning fik apoteker inden for dagsradius. Det er altså tydeligt, at regeringen fra omkring 1570 så det som en vigtigere sag at udbrede apotekerne over landet.

Det første skridt i denne fase gjordes ifølge Kruse med en bevilling til Viborg apotek fra 1573. Den blev ganske vist ikke realiseret, da Viborgapoteket først kom igang i 1577, men det synes umiddelbart korrekt at påpege, at »fra 1573 blev det statslig politik at få et egentlig landsdækkende apotekervæsen, idet regeringen i dette år tog det første skridt til at øge antallet af apoteker i provinsen« (side 79). Dette passer bare ikke helt. Ganske vist kan man mene, at Kruse er i sin gode ret til at

begrænse sin undersøgelse til det nuværende Danmark. Men skal man bestemme takten i regeringens politik, må man dog medtage, at en apotekerbevilling allerede i 1571 var udstedt til Erasmus von dem Brucke i Malmø. Han fik eneret for hele Skåne og skattefrihed, men måtte på den anden side underkaste sig de bestemmelser om forstandige svende, gode urter og rimelige priser, som alle de andre apotekere i kongeriget fik foreskrevet. Man kan altså roligt rette den citerede sætning til »fra 1571 blev det statslig politik...«.

Nu kan man så sige, at det væsentlige ikke er to år fra eller til. Det vigtige er jo, at nettet af apoteker blev betydeligt tættere i tiden efter ca. 1570, og at kundeunderlaget må være blevet udvidet. Endda mere end forfatteren gør rede for. I forbindelse med det voksende antal apoteker diskuterer afhandlingen nemlig beklageligvis ikke de upriviligerede apoteker. For blot at nævne et eksempel kom der apotek i en så lille by som Sæby i årene 1611-32 og 1636-38. Kortlægningen af de upriviligerede apoteker havde formentlig kunnet dokumentere, at stadig større dele af befolkningen købte apotekervarer. Efterhånden var kundeunderlaget ihvertfald så stort, at det i 1585 var meningsfuldt at give Koldingapotekeren ret til at begive sig til alle købstæder, hvor der var marked. På den anden side angiver fortsættelsen af sætningen i Koldingapotekeren privilegium fra 1585 (»eller (hvor) vi holder vor hoflejr«), at *hoffet* stadig var en afgørende vigtig kunde.

Enkelte apotekere var naturligvis decideret hofleverandører, f.eks. indeholder apotekerbevillingen for Antonius Preus bestemmelsen: »Da han skal holde sig selv og apotekersvenden med kost, hvor kongen er, og ikke bespises ved hove, vil kongen give ham 16 daler om måneden til sig selvanden og i årlig løn 60 daler og sædvanlig hofklædning til sig selvanden«. Om københavnerapotekeren Fleischer fra Løveapoteket ved vi, at han var storleverandør til såvel hoffet som Christian IV's Tugt- og Børnehus. Apoteket i Sorø, som oprettedes i 1623, var ganske nært tilknyttet Det kongelige Akademi her. For alle apotekere gjaldt det imidlertid, at hof og samfundets højeste lag, adelen og de patriciske borgere, vedblev at være hovedaftagere.

Hvor stor en andel af befolkningen, der iøvrigt købte apotekervarer, diskuteres normalt ikke i afhandlingen. En helt eksplicit redegørelse for sider af dette problem får vi tidligst på siderne 192-93. Først her udtales det, at prisniveauet på lægemidler »har betydet, at den jævne befolkning reelt var uden økonomiske muligheder for at blive behandlet med lægemidler i sygdomstilfælde«.

Dette stemmer med den kongelige begrundelse for at forfatte en urtebog i 1645, som Kruse anfører. Urtebogen skulle hjælpe »den gemene

mand på landet boende, som ikke altid har middel og råd til at søge doktorer imod adskillige sygdomme og tilfælde«.

Andetsteds skildrer forfatteren, hvordan vejnettets dårlige stand gjorde det vanskeligt for landbefolkningen at nå frem til byernes apoteker.

Man må så spørge: Hvor stor en del af befolkningen er da tilbage som konsumenter af lægevarer?

Der er enkelte udsagn, der antyder, at den jævne mand var tidligt med. I 1583 bestemtes det, at apotekervarer ikke måtte sælges af Haderslevs kræmmere til »borgere og bønder«. Det var forbeholdt apotekeren i byen. Men hvor almindeligt var det, at bønder købte apotekervarer?

Kruse tager i sin tidligere undersøgelse af Kongsbergsværkets sundhedsforvaltning hensyn til problemet kundegruppe. Dette gør han tydeligvis, fordi den moderne model, der her benyttes, har »personkreds« som et punkt. Betænkningen af 1974 har ikke tænkt på dette, og følgelig gøres det heller ikke i den foreliggende afhandling. Det er beklageligt, da det fører til manglende præcisering af, hvem prislovgivningen var til gavn for, og dette er ikke kun i forbindelse med den generelle prislovgivning op til 1569. Der kan anføres andre eksempler:

Frederik I's fremsættelse af et forslag om apoteker i Jylland og på Sjælland og kongens forsøg på at sikre et apotek i København tolkes meget vidtgående som forsøg på: »at sikre alle grupper i samfundet, dvs. hele befolkningen, adgang til... gode lægemidler..., ud fra et overordnet mål om at gavne hele befolkningen«. Virkeligheden er jo, at målet højest var at forsyne to bybefolkninger ud af alle Danmarks byboere med apotekervarer – og at hovedmålgruppen temmelig sikkert var hof og adel. Københavns byråd har derimod næppe følt et særlig stort behov for apoteket, siden byen intet foretog sig i sagen.

Regeringens formentlig forgæves forsøg på at sikre, at en enkelt københavnsk apoteker (Unno) havde rimelige priser i 1569, får Kruse til at formulere sig således (side 66): »Desuden er det fremgået, at sikring af rimelige forbrugerpriser på lægemidler var et delmål for en lægemiddelforsyningspolitik, der tog sigte på at sikre befolkningen sikker adgang til gode lægemidler til rimelige priser med henblik på at få tilfredsstillet konstaterede behov for medikamental behandling ved sygdom i befolkningen, og at tilfredsstillelse af sådanne behov og andre konstaterede behov for sygdomsbehandling var et mål for en medicinalpolitik, der havde som overordnet mål at gavne riget og befolkningen«. Bortset fra det sproglige i denne sætning må man bemærke, at forfatteren her som andre steder slutter fra specifikke regerings handlinger, der berørte begrænsede dele af befolkningen, til generelle holdninger hos regeringen over for hele befolkningen.

I vore dage – med et alment udbredt forbrug af apotekervarer – kan man sikkert uden problemer tale om »befolkningen« som medicinforbruger. I et ældre stændersamfund bliver det nødvendigt at definere hvilke aftagergrupper, der er aktuelle i den konkrete situation.

Diskussionen af apotekernes kundeunderlag kan naturligt føre videre til spørgsmålet om, hvad de mennesker, der ikke brugte apoteker, gjorde i stedet.

Der var mange muligheder. Apotekerne havde som forhandlere af lægemidler utallige konkurrenter. Lægemidler solgtes af bl.a. kræmmere, landfarere, materialister, bartskeerere og alle slags folk, herunder med H. Rørdams ord »gode danske kvinder, der havde et lille husapotek«.

1627 klagede for eksempel Haderslevs apoteker Johannes Piper over en kræmmer fra Holland, der havde slået sig ned i byen, og som var til stor skade for hans forretning. Kræmmeren bekymrede sig nemlig, ifølge Piper, ikke om årligt at indkøbe friske varer og kunne derfor sælge meget billigere. Hos ham hentede så almuen i stor stil de lægemidler, de ikke selv fremstillede.

Der fandtes altså øjensynligt flere prisniveauer på lægemidler. Der var et niveau med et øvre kvalitetsmarked, som kongemagten regulerede gennem apotekermonopoler, og som længe kun var til fordel for kongen selv, hans adelige støtter og velhavende dele af borgerskabet. Den jævne befolkning kunne imidlertid med sin begrænsede købekraft ikke være interesseret i dette høje kvalitetsniveau med dyre varer. Den »gemene mand« kunne ikke hilse apotekerprivilegier, der fortrængte de varer, som han havde råd til, velkommen. Med andre ord må man sige, at apotekernes priser, selv når de var statsregulerede, kun var rimelige for en mindre del af befolkningen, for andre var de dyre. Der er grund til at nære en større skepsis over for det ideelle i regeringens politik, end forfatteren gør.

Udenlandsk lovgivning

Jeg vil nu, efter at have forsøgt at problematisere Kruses brug af begrebet befolkning, berøre et par punkter, hvor jeg kunne have ønsket yderligere materiale.

Forfatteren søger på udmærket vis at sætte den danske udvikling ind i en international ramme. Når dette forsøges, burde Lübecks og Hamburgs apotekerhistorie imidlertid i højere grad have været inddraget. Især den lybske forordning af 1606, der gjaldt sammen med en takst, havde det sikkert været formålstjenligt at se nærmere på.

Lübeck og Hamburg var nemlig, ud over at være leverandører af

lægemidler til Danmark, direkte forbillede ved udarbejdelsen af dansk lovgivning. Kruse anfører selv, at da den danske takst skulle udarbejdes i 1636, fik de danske læger ordre til »*flitteligen*« at finde ud af, »*hvorledes taxten paa saadanne vahre till Hamborg och Lybeck er udj svang*«. Det havde været meget værdifuldt for vurderingen af den rigsdanske lovgivnings selvstændighed at få analyseret de nærmeste forbillede.

Hertil kom så, at hamburgsk og lybsk prislovgivning faktisk var gældende i en del af det danske rige, nemlig i hertugdømmet Slesvig. I 1616 hører man, at de hamburgske pristakster var gældende i Slesvig by, og i 1618 siges det, at apotekeren i Burg på Fehmarn tog »*den Preis, wie man sie sunsten in Lübeck kaufen möge*«.

Dette rejser igen spørgsmålet om Kruses geografiske afgrænsning af sit undersøgelsesområde. Jeg skal ikke gå ind på udeladelsen af Skåne og Norge, men holde mig til den manglende inddragelse af hertugdømmerne. Jeg finder denne afgrænsning beklagelig. Det havde dog været ganske godt at vide, at samtidigt med, at Frederik I forgæves sloges med det danske rigsråd om oprettelse af apoteker i kongeriget, så tog han selv i Slesvig by initiativet til et apotek, hvis inventar bl.a. var morter, kedel, pander, spartler, dåser, vægte, krukker, glas, og hvis leverancer til hof og lensslotte kan følges fra 1520'erne og 1530'erne. På samme måde ville det have været nyttigt at kunne sammenligne de slesvigske apotekeres privilegier med de tilsvarende danske. Jeg har allerede nævnt den interessante bestemmelse for Slesvigapotekeren fra 1615 om at sælge sine varer efter den takst, der gjaldt på apotekerne i Hamburg. Det kan ikke være uden interesse for den danske udvikling på området, at Haderslev i 1557 fik et privilegeret apotek, på et tidspunkt, da man i kongeriget kun havde apoteker i København og Odense. Ganske på samme måde som de kongerigske kolleger modtog Haderslevapotekeren da påbud om at forsyne apoteket med gode og friske urter.

Man må beklage forfatterens manglende inddragelse af den nordtyske og slesvig-holstenske apotekhistorie. Yderligere kan man bemærke, at redegørelsen for prislovgivningens oprindelse kunne have været uddybet.

Prislovgivningens rødder

Rimelige priser er et gennemgående begreb i afhandlingen. Kruse definerer den danske kongemagts opfattelse af begrebet således, at der var tale om rimelige forbrugerpriser, når apotekernes bruttoavance sammen med fragt og told udgjorde omkring 50% af lægemidlernes indkøbspris.

Det havde været klagende for spørgsmålet om, hvorfor regeringen i

det hele taget havde en politik for rimelige priser, hvis forfatteren havde søgt begrebets rødder. Der er nemlig næppe tvivl om, at begrebet ikke, som man kan få opfattelsen af i afhandlingen, repræsenterer en ny erkendelse hos den danske regering ved 1500-tallets midte.

Forestillingen om »ret pris«, »*justum pretium*«, der kommer fra romersk ret, gav i middelalderen basis for den af skolastisk ret udviklede lære om rette priser. Deres opretholdelse kan defineres som accepten af den gældende markedspris, med det forbehold, at øvrigheden i tilfælde af dyrtid kunne fastsætte prisen. Der kan næppe være tvivl om, at 1500-tallets prispolitik byggede på denne gamle forestilling, og at en redegørelse for prisbegrebets oprindelse havde gjort det klarere, hvorfor statsregulerede priser opstod.

Også vedrørende de tidligere praktiske tiltag på prislovgivningsområdet kunne man have ønsket mere. I skildringen af den generelle danske prispolitik begynder afhandlingen med recessen af 1537. Men der var naturligvis forløbere.

De første officielle takster af større omfang fandt man i toldtariffer fra f.eks. Gottorptolden og de danske byers told. Her kan man placere en forudsætning for statslig dansk kontrol med varepriser. Tarifferne må siges at repræsentere det første statslige forsøg på at overskue store varemængder.

Egentlig prislovgivning finder vi i middelalderen derimod sjældent på rigniveau. Det mest almindelige var, at priser reguleredes lokalt. Både i Sverige og i Danmark ser man således, hvordan byernes råd og lav regulerede brødpriserne. I Malmø bestemte bagerne i 1430 og i Slagelse i 1471, at man skulle bage brød efter tiden, dvs. at man skulle variere brødet efter kornprisen. Et detaljeret prisedikt finder man for bagerne i Malmø fra omkring 1524. Også her fremgår det, hvordan brødpriserne nøje varierer med kornprisen.

De forsøg på statslig prisfiksering, som vi ser i tiden 1537-1569, kan tolkes som en sammensmeltning af traditionen for statslige toldtariffer med de lokale prisreguleringer. Det er formentlig denne fusion i forbindelse med det ældre ideal om »ret pris«, der kan forklare, at kongemagten begyndte at gribe ind på prisområdet, bl.a. over for høje apotekerpriser.

Lægemiddelpolitik og sygdomsmønstre

Forfatteren søger på fortjenstfuld vis overalt at se udviklingen på lægemiddelområdet på baggrund af den brede politiske og samfundsmæssige udvikling. Derimod er der ikke i afhandlingen fremlagt en fast

model for hvilke faktorer i samfundsudviklingen, der fastlagde lægemiddelpolitikens udvikling. Som det må være fremgået, mener jeg, at ændringer i befolkningens købekraft og forbrugsmønstre i højere grad skulle være draget ind i denne forbindelse.

Også andre faktorer kunne være diskuteret. På side 103-108 får vi en længere skildring af merkantilismen som led i Christian IV's politik. Det er et relevant emne, men skildringen af det skulle have været kortere. Der er nemlig tale om velkendt stof, som kun indirekte fik følger for lægemiddelpriserne. Langt mere relevant havde det her været at overveje, om der var en sammenhæng mellem det forøgede antal statslige initiativer på lægemiddelområdet i årene efter 1619 og de hyppige epidemiske sygdomme, der opstod i samme tidsrum, delvist som en følge af Trediveårskrigen. Jeg tænker her bl.a. på regeringens påbud om isolation af pestsmittede og opførelse af pesthuse. Forfatteren gør selv opmærksom på, at taksten 1619 udkom samtidig med, at en pestepidemi brød ud i København, og at et skrift om forholdsregler mod pest blev udgivet af Det Medicinske Fakultet.

For fastlæggelsen af årsagerne til den statslige politik havde det givetvis været af stor interesse at inddrage fænomener som sygdomsudvikling og sygdomspolitik i almindelighed, og specielt problemet om apotekertaksten 1619 direkte kan ses som et led i en politik fremkaldt af nye sygdomsmønstre.

Vurdering

Forfatterens grundighed er på en gang hans svaghed og hans styrke. Den fører ofte til et mylder af ligegyldige detaljer, men også til en stofremlæggelse af stor værdi for den fremtidige forskning. Der er utvetydigt tale om en stor og konsekvent arbejdsindsats.

Apotekerhistorien har været et personalhistoriens og et faginternt område, men der er grund til at vende sig til emnet med nye tværfaglige spørgsmål fra socialfarmaceutisk og historisk side. Lægemiddelforbrugets udvikling og den dermed sammenhængende statslige politik afspejler klart afgørende sociale og mentalitetsmæssige ændringer i befolkningen. I udforskningen af dette felt repræsenterer den foreliggende afhandling et godt skridt fremad. Man kan kun være tilfreds med afslutningen af projektet »Lægemiddelpriserne i Danmark indtil 1645«.

Bjørn Poulsen